

ANMELDELSER.

Nordisk Kultur, Befolkning.

Nordisk Kultur I. Befolkning i Oldtiden. Udgivet af *H. Shetelig*. 1936.

Nordisk Kultur II. Befolkning i Middelalderen. Udgivet af *Adolf Schüek*. 1938. (Schultz' Forlag).

De to første bind af det store nordiske oversigtsværk: *Nordisk Kultur* er helliget befolkningsproblemet. I en række afsnit skildrer forskere fra de forskellige nordiske lande kortfattet, hvad man idag ved om dette spørgsmaal. Endnu er man ikke naaet til at en enkelt forsker kan sammenfatte vor viden for hele det nordiske omraade, ejheller er der i fremstillingen anlagt nordiske synspunkter; det overlades til læseren at forsøge at faa overblik over helheden. Den fremgangsmaade der er anvendt, maa betragtes som den eneste mulige paa det nuværende tidspunkt; det er et første skridt i retning af effektivt nordisk videnskabeligt samarbejde. Ud fra denne betragtning maa man paa det varmeste hilse det nye værk velkommen.

Første bind bærer titlen: *Befolkning i Oldtiden*; det er for saa vidt med urette, som bindet faktisk kun handler om jernalderens og vikingetidens befolkningsforhold bortset fra en meget kortfattet indledning om de ældre perioder.

Bindet falder i 2 hovedafsnit, først befolkningsudviklingen i de tre nordiske kærnelande og dernæst den nordiske ekspansion mod vest og øst. Musæumsinspektør *Mogens B. Mackeprang* skildrer forholdene i Danmark, prof. *Haakon Shetelig* Norge, og prof. *Sune Lindquist* Sverige. Fælles for udviklingen i alle tre lande er en udpræget tilbagegangens periode i ældre jernalder; overalt møder man klimaforværringens spor, og for Danmark og Sveriges vedkommende har den sikkert været ledsaget af en omfattende udvandring. Den romerske jernalder betegner ny fremgang; folkevandringstiden er for Danmark og Norge en periode med lidt svagere udvikling, mens vikingetiden er karakteriseret ved en stærk vækst i folketallet.

Som hovedkilde til befolkningshistorien er her især anvendt de arkæologiske fund; fremstillingen er derved blevet noget ensidig. For bebyggelsehistorien og vor viden om bebyggelsestætheden er imidlertid ogsaa stednavnene meget oplysende, og for fremstillingen havde det været værdifuldt, om de ikke blot var behandlet sekundært i denne sammenhæng. Det skyldes muligvis, at der er afsat et særligt bind til stednavnene.

Mackeprangs afsnit udmærker sig ved fortrinlige oversigtskort. Sheteligs savner i høj grad kort, og Lindquist kunde uden skade have haft flere, men retfærdigvis maa det siges, at det for Danmarks vedkommende er ulige lettere at lave oversigtskort end for nabolandenes.

Det andet hovedafsnit om ekspansionen rummer artikler af prof. *Nerman* om svensk bosættelse i de østbaltiske lande og Rusland, af musæumsintendant *Nils Cleve* om svenskerne i Finlands jernalderbebyggelse og af musæumsamanuensis *Holger Arbman* om svenskerne syd for Østersøen. Prof. *Shetelig* skildrer vikingetidens udvandring og bosættelse i Vesteuropa, baade den danske og den norske. Island og Grønland faar hver sit kapitel henholdsvis af prof. *Olafur Larusson* og prof. *Gustav Indrebø*. Begge disse afsnit griber ind over den næste periode og skildrer ogsaa forholdene i Middelalderen.

II bind indeholder skildringer af befolkningsudviklingen i de tre gammel-nordiske riger og en redegørelse for den svenske befolkning i Finland og Estland.

Et af hovedproblemerne i Nordens middelalderlige befolkningshistorie er den rette bedømmelse af den sorte pests virkninger. Der er ingen tvivl om, at Norden har oplevet en kritisk tid ved midten af det 14. aarhundrede; hvor meget der saa skyldes økonomiske forhold og hvor meget der skyldes tilbagegang i folketallet er omtvistet. Norge rammes alvorligst af krisen, og det varede flere aarhundreder inden der blev tale om ny fremgang, Sverige blev mindst medtaget. For Sverige og Norge har man i Peterspengeregnskaberne et interessant kildemateriale, hvis tolkning er omtvistet, men som dog giver visse holdepunkter, mens der ikke for Danmark er anvendeligt materiale af den art. Afsnittet om Sverige er forfattet af docent *Adolf Schüeck*, afsnittet om Norge af prof. *O. A. Johnsen*. Om svenskerne i Finland og Estland skriver rektor *Erik Hornborg*.

For danske læsere har selvsagt Dr. *Aksel E. Christensens* afsnit om Danmarks befolkning og bebyggelse i Middelalderen størst interesse; saa meget mere som dette er det eneste sted, hvor der findes en samlet oversigt over dette emne.

Efter en omtale af folket og omraadet kommer Dr. Christensen ind paa bebyggelsehistorien, der væsentligst oplyses gennem stednavneforskningens resultater. Interessant er skildringen af befolkningsforskydningen i ældre middelalder fra vest mod øst, eller rettere fra den lettere jord til den sværere, en forskydning, der for Jyllands vedkommende har været i gang for, nemlig i romersk jernalder, som det fremgaar af kortet og skildringen i Mogens B. Mackeprangs afsnit i første bind. (I. s. 19).

Dr. Christensen har sikkert ret i at afvise muligheden af en folketalsberegning udfra herredstallet; hypotesen om, at herredet oprindelig skulde have haft et bestemt boltal, lader sig næppe opretholde.

Forfatteren ser vikingetidens ekspansion med den store udvandring paa en tid, hvor der var jord nok til opdyrkning og hvor der blev opdyrket megen jord hjemme, og Valdemarstidens politiske ekspansion, der ikke fulgtes af nogen kolonisation i de erobrede omraader, i sammenhæng. Udviklingen forklarer han ved en befolkningskurve, der fra at vise et stort fødselsoverskud i vikingetiden efterhaanden langsomt daler for i Valdemarstiden at blive stationær. Hvorvidt der udelukkende er tale om *fødselsoverskud* er dog et stort spørgsmaal. Bag den stærke vækst i bebyggelsen, som er det eneste sikre, vi ved, kan der jo ligge en omfattende bosættelse af den gamle trællestand.

Selvom der er en sammenhæng mellem folketallet og bebyggelsens omfang, er der dog grund til at være varsom med direkte slutninger. I almindelighed betragter man torpdannelsen som vidnesbyrd om oprettelse af nye brug, og for det store flertals vedkommende er det vel rigtigt; men det behøver ikke altid at være tilfældet. Der findes eksempler paa, at gamle adelbyer er blevet helt sprængt ved dannelsen af torpbyer; der er altsaa sket en udflytning, hvorved en række smaa torpbyer har afløst en meget stor adelby, hvis navn ogsaa er bevaret. Paa bebyggelseskortet bliver paa den maade *adskillige* huller udfyldt; men det syner mere, end det i virkeligheden er. Forholdet ses meget klart ved en landsby, der betegnede nok hedder Adelby (ved Flensborg); i selve Adelby fandtes i den nyere tid kun præstegaarden og et kaadnersted, rundt om laa smaa byerne Adelbylund, Engelsby, Fruerlund, Tarup og Tved. Et vist jordfællesskab bestod mellem disse byer op til udskiftningstiden. Tilsvarende har forholdet været i Øsby sogn (øst for Haderslev); Øsby er adelby til Hajstrup, Tamdrup, Kvistrup, Hyrup og Stenderup; i det 17. aarhundrede fandtes her foruden præstegaarden kun en enkelt gaard og temmelig mange kaadnere; et omfattende jordfællesskab

mellem forskellige af datterbyerne fandtes her som ved Adelby. En systematisk undersøgelse af forholdet mellem udflytning og nykolonisation kunde have stor interesse.

Meget værdifuldt er et oversigtskort over fordelingen af Danmarks middelalderlige kirker, idet der sikkert bestaar et meget nøje forhold mellem kirketæthed og befolkningstæthed.

Skildringen af befolkningsudviklingen afbrydes paa overgangen mellem ældre og yngre middelalder af et kapitel om ind- og udvandring i ældre middelalder, hvorefter traaden tages op igen. Sikkert med rette afviser forfatteren den opfattelse, at Danmarks befolkning har været lige stor i det 13. og i det 18. aarhundrede. Selv skønner han, at der i kongeriget har boet ca. 650.000 indbyggere i det 13. aarh. og ca. 800.000 i det 18. Befolkningskurven har vist nedgang i det 14. og ind i det 15. aarhundrede, hvorefter der igen er begyndt en opgang.

Principielt hævder Dr. Christensen: »Der er altid et nøje samspil mellem den økonomisk-social udvikling og den befolkningsmæssige«. Mon ikke denne paastand er lidt for kategorisk. Af faldet i ejendomspriser allerede flere aartier før den sorte død kan man ikke slutte, at den befolkningsmæssige tilbagegang er begyndt før 1350, højst at der har været økonomiske vanskeligheder.

Som begrundelse for sin opfattelse af den almindelige tilbagegang i det 14. og 15. aarhundrede fremhæver Dr. A. E. Christensen den hyppige forekomst af ødegaarde; vel siger han, at der ikke er en direkte sammenhæng mellem ødegaardstallets svingninger og befolkningstallets mere langsomme svingninger, men alligevel: »bebyggelsesudviklingen viser dog, at nedlæggelsen af brug og indskrænkningen af den dyrkede jords areal maa have været af afgørende betydning.« Der er ingen nyryd, men derimod vidnesbyrd om landsby- og gaardnedlæggelser. Det er rigtigt, at der forekommer mange brugsnedlæggelser, men er de fleste tilfælde ikke fra det 16. og 17. aarhundrede?, altsaa en periode, hvor omlægningen til storgodsdrift forklarer processen, som paa dette tidspunkt ikke kan sættes i forbindelse med en befolknings-tilbagegang.

Naar man vægrer sig ved fra forekomsten af ødegaarde at slutte sig til tilbagegang i befolkningstal, hænger det sammen med et forhold, som Dr. Christensen lige strejfer, men som havde fortjent en lidt udførligere omtale. Det kan konstateres, at samtidig med at der findes et ret omfattende antal ødegaarde, deles talrige gaarde i 2 eller flere brug. For Sønderjyllands vedkommende kan man sige, at det er almindeligt at gaardene deles i

løbet af det 15. og 16. aarhundrede. Det betyder en stærk forøgelse af det antal familier, der er knyttet til landbruget, men det giver sig ikke som i den ældre middelalder udslag i forekomsten af nye stednavne. Ødegaardsproblemet skal snarest ses som et socialt-økonomisk problem, ikke som et befolkningsmæssigt. De gaarde, der var haardt tyngede med afgifter og arbejdsydelser, var vanskelige at faa besat, men samtidig kan tendensen til gaarddeling godt være af betydeligt omfang. Det kunde ligefrem være en skatteteknisk fidus, idet en halvgaard kun skulde yde det halve af en helgaard og der var nu to mænd om at bære det, een mand før maatte bære alene. I fællesskab kunde bønderne saa rydde ny jord i landsbymarkens udkant, saaledes at hver af de halve gaarde faktisk fik mere jord uden at afgifterne foreløbig gik tilsvarende op. Man kan udmærket tænke sig følgende eksempel: En landsby har oprindeligt haft 12 gaarde, 3 er blevet øde, men af de resterende 9 deles de 7, d. v. s. at der i landsbyen kommer til at leve 16 familier i stedet for 12.

Paa denne baggrund forekommer det ubegrundet, at forfatteren afviser Dr. Mackeprangs teori om, at de senmiddelalderlige kirkeudvidelser skyldes en voksende befolkning i de paagældende egne. Dr. Christensen siger: »alle andre vidnesbyrd argumenterer mod en kraftig folkeforøgelse«. Naar Dr. A. E. Christensen med rette betragter den ret omfattende nedlæggelse af kirker i visse egne af Jylland som vidnesbyrd om befolkningstilbagegang, maa man sikkert ogsaa tage kirkeudvidelserne som tegn paa tilvækst. Det bliver saa meget mere sandsynligt, naar man læser forfatterens udmærkede skildring af den befolkningsmæssige tyngdepunktsforskydning fra øst til vest, der fortsætter Middelalderen igennem. Det sandsynliggør, at kirkeudvidelserne skyldes øget befolkning i visse dele af landet.

Hovedindtrykket kan sammenfattes derhen, at der næppe har været saa kraftige udsving i den middelalderlige befolkningskurve, som Dr. Christensen hævder.

Afsnittet er inciterende læsning, ofte fristes man til at modsige forfatteren, og undertiden forekommer betragtningerne at være bygget lidt for meget efter skemaet »paa den ene side — paa den anden side«. Men er det for en forfatter ikke den største tilfredsstillelse, naar hans bog sætter tanker i sving hos læseren, ligegyldigt om det er med eller mod, blot det interesserer, og det gør afsnittet i høj grad.

Troels Fink.